

OSMANLI İLİM, DÜŞÜNCE VE SANAT DÜNYASINDA BALKANLAR

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı
07-09 Mayıs 2014

Toplantı Yeri:
Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi, Edirne

İstanbul 2014

BULGARİSTAN ÖRNEĞİ İŞİĞİNDA BALKANLAR'DA OSMANLI MEDRESE KÜTÜPHANELERİ

Orlin SABEV (Orhan SALİH)*

Osmanlılar'ın fethi ve idaresi sonucunda Balkanlar'ın çok kültürlü yapısında İslâm kültürünün nüfuz kazanması gibi önemli bir gelişme yaşanmıştır. Zamanın akışı ile Orta Doğu, Orta Asya ve Anadolu'daki İslâm ilim merkezlerinde irfanın kaynaklarından yararlanmak üzere ilmi seyahatlarda bulunan müslüman âlimleri sık sık Balkanlar'a da uğramaya başlarlar.¹ Bu bölgede Osmanlı fethinden az sonra ve Osmanlı idaresi boyunca açılan mektep ve medreseler sayesinde yerli müslüman elit eğitilmiştir. Gerek cami ve zaviyelerde, gerekse mektep ve medreselerde kullanılmak üzere büyük sayıda kitap istinsah edilmiştir. Sayı itibarı ile giderek artan kitapların saklanması için gerekli tedbirler de alınmıştır. Kitaplar bazen camilerde, medreselerde ya da zaviyelerde saklanırken, bazen de özel olarak yapılan kütüphanelerde de saklanmıştır. Kütüphanelerin birçoğu medreselerin bir kısmını oluşturuyordu. 17. yüzyıldan itibaren cami, medrese ya da zaviyeye bağlı olmayan müstakil vakıf kütüphaneleri ortaya çıkmışsa da bunlar yine medrese öğrencileri ile ulemanın ihtiyaçlarını karşılamakta idiler. İlk müstakil kütüphanenin Kaçanikli Mehmed Paşa tarafından 1607 yılında Üsküp'te kurulduğuna dair iddialar olsa da,² araştırmacıların çoğu Köprülü Mehmed Paşa'nın İstanbul'da kurduğu kütüphaneyi ilk müstakil Osmanlı kütüphanesi olarak kabul

* Doç. Dr., Bulgaristan Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsü,
orlin_vtu@ yahoo.com

¹ Bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, cilt 1, s. 155.

² İsmail Eren, *Rumeli'de Türk Kültürü*, İstanbul, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 1970, s. 28.

etmektedirler. Söz konusu kütüphane ancak paşanın ölümünden sonra (1661), yani 1678 yılında tamamlandı halka açılmıştır.³

Osmanlı idaresi boyunca Balkanlar'da önemli bir yere sahip olan Bulgar topraklarında gerek Anadolu'dan getirilen, gerekse yerli eğitim merkezlerinde istinsah edilen veya orjinal eser olarak yazılan muntazam sayıda kitap biriktirilmiştir. 1878 yılında Bulgaristan Emareti'nin kuruluşundan sonra topraklarında bulunan Osmanlı kütüphanelerinde saklanan kitapların çoğu başkent Sofya'ya taşınarak Milli Kütüphane Şarkiyat Bölümü oluşturulmuştur. Dört bine yakın sayıda olan bu kitaplar Samakov (1879), Vidin (1888), Köstendil (1912), Sofya, Lofça, İvraca, Plevne ve Şumnu'dan getirilmiştir. Bunun dışında daha çok sayıda kitap Zıştova, Rusçuk, Razgrat, Filibe ve Rodoplarda bulunan cami, arşiv ve kütüphane koleksiyonlarında saklanmaktadır.

Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde saklanan bu kitaplardan hareketle, Vidin'deki 18. yüzyıla ait Sofu Hasan Ağa ve 1802'de kurulan Pasbanzade Osman Paşa, Samakov'daki 1842'de açılan Mehmed Hüsrev Paşa, Köstendil'deki 1855 dolaylarında kurulan Mollazade Mehmed Ağa b. Çelebi Ağa, Sofya'daki 16. yüzyıla ait Sofu Mehmed Paşa ve Seyfullah Efendi, Tırnova'daki 1762'de kurulan Hacı Ali Ağa, Eski Zağra'daki Hamza Bey, Plevne'deki Mihaloğlu Ali Bey, Filibe'deki Sultan II. Murad, Şehabeddin Paşa, İsfendiyaroğlu İsmail Bey, Zıştova'daki Hacı Beşir Ağa kütüphaneleri Bulgar araştırmacı Mihaila Stajnova tarafından incelenmiştir.⁴

Bu kütüphanelerin bazıları hakkında ilk araştırma yapan Cevdet Çulpan olmuştur.⁵ Çulpan'ın kullandığı kaynaklar arasında Osman Nuri Pere-

³ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi. II. Kuruluştan Tanzimata kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 61-62; Şemim Emsem, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 9 (1-2), 1960, s. 18; M. Şakir Ülkütaşır, "Türklerde Kitap, Kütüphane ve Sahafılık üzerine Küçük bir Araştırma", *Türk Kültürü*, 12 (135), 1974, s. 161-167.

⁴ Михаила Стайнова, *Османските библиотеки в българските земи XV-XIX век. Студии*, София, НБКМ, 1982.

⁵ Cevdet Çulpan, "Balkanlar'da Osmanlı Devri Türk Kütüphaneleri", *Türk Kültürü*, 4 (37-48), 1965-1966, s. 418-425.

meci,⁶ Rumeli müfettişi Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin 1840 yılına ait teftiş raporu⁷ ve Kamil Kepeci'nin Türkiye devlet arşivlerinden tuttuğu bazı notlardır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde saklanan çok sayıda kütüphane vakfiyelerinden hareketle Osmanlı vakıf kütüphaneleri hakkında teferruatlı araştırmalar yapan İsmail Erünsal, Bulgaristan Osmanlı kütüphanelerinin tarihi hakkındaki bilgilere önemli katkılarda bulunmuştur.⁸ Son yıllarda ise Stoyanka Kenderova, Zorka İvanova ve Anka Stoilova gibi bazı Bulgar araştırmacılar Bulgaristan Osmanlı kütüphaneleri hakkında değerli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.⁹

Medrese Kütüphaneleri

Bulgaristan'da mevcudiyeti belgesel kaynaklarla ispatlanmış olan Osmanlı kütüphanelerinin sayısı 18'dir (Tablo 1'e bkz.). İlk Osmanlı kütüphaneleri medreselerde kurulmuştur. Ulema yetiştiren medreselerde eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için belli sayıda kitap bulundurulmuştur. Kitapların bir kısmı medresenin kurulması ile birlikte vakfedilmişken, diğer kısmı daha geç dönemlerde vakfedilmiş ya da gerek müderrisler, gerekse medrese öğrencileri tarafından istinsah edilmiştir. Bu şekilde oluşturulan kitap koleksiyonlarının bazıları medresenin dershanesi ya da hücrelerinden birinde saklanırken, bazıları medrese binalarına eklenen özel oda veya küçük binalarda muhafaza edilmekte idiler. Kütüphane statüsünde olan bu ek binalarda genelde bir veya iki kütüphaneciden (*hafızü'l-kütüb*, *hafız-ı kitab*) oluşan ve vakıf gelirlerinden maaş alan özel personel çalışıyordu.

⁶ Osman Nuri Peremeci, *Tuna Boyu Tarihi*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1942.

⁷ Mahir Aydın, "Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri", *Belleten*, 56 (215), 1992, s. 69-165.

⁸ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri. Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Orlin Sabev, "Bulgaristan'daki Osmanlı Yazılı Kültürünü İnceleyen Bulgar Tarihçiyazımı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALID)*, 15, 2010, s. 263-280.

Bulgaristan topraklarında Osmanlı döneminde yaklaşık 150 medrese açılmış,¹⁰ ancak bunların sadece sekizinde kütüphane kurulmuş ve kütüphaneciler tayin olunmuştur (Tablo 1'e bkz.). Bulgaristan'da ilk medrese kütüphanesi Sofu Mehmed Paşa tarafından 1548 yılında Sofya'da inşa ettirilen cami, imaret ve medreseden oluşan külliyyede bulunmuştur.¹¹ 1550 tarihli Sofya kadı sicilinde bu kütüphaneye vakfedilen kitapların listesi kaydedildiyse de sicillin kendisi günümüze maalesef ulaşmamıştır.¹² Külliyyeye ait 1109/1697-1698 tarihli muhasebe defterine göre kütüphanede bir kişi görevli olup günlük bir akçe ücret alıyordu.¹³ Bir ruus kaydında da Sofu Mehmed Paşa medresesinde bir kütüphaneciden bahsedilmektedir.¹⁴ Rumeli vakıf müfettişi Ahmet Arif Hikmet Beyefendi'nin 1840 tarihli teftiş raporuna göre Sofya'daki Banyabaşı diye bilinen Kadı Seyfullah Efendi Camii'nde bulunan kitapların en güzelleri "Sofu Mehmed Paşa'nındır."¹⁵ Belli oluyor ki Sofu Mehmed Paşa Medresesi için kurulan kütüphanede saklanan bazı kitaplar daha geç dönemde Seyfullah Efendi Camii'nde kurulan kütüphaneye taşınmıştır.

Bulgar topraklarında medrese kütüphanesi kuran başka bir üst düzey Osmanlı devlet adamı Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa (ö. 1746) olmuştur. 1740'ların başlarında Zıştova ulemasının isteği üzerine Hacı Beşir Ağa, Tuna nehri boyunca bulunan bu kasabada bir medrese ile kütüphane kurmuştur.¹⁶ 1154/1741 yılında bu kütüphane için İstanbul'dan 98 adet kitap gönderilmiş

¹⁰ Bkz. Orlin Sabev, "Bulgaristanda Osmanlı Medreseleri" *Türkler*, ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye, 2002, cilt 11, s. 463-472.

¹¹ Külliye için bkz. Abdülkadir Özcan, "Kanuni Devri Vezirlerinden Sofu Mehmed Paşa'ya ve Sofya'daki Külliyesine Dâir", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Sofya 21-23 Nisan 2000*, İstanbul: IRCICA, 2002, s. 267-276; Vakfiyesi için bkz. *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları. Vakfiyeler, Bulgaristan*, haz. Halit Eren, Önder Bayır, Mustafa Oğuz, Zekai Mete, ed. Halit Eren, İstanbul: IRCICA, 2012, cilt 2, s. 525-551.

¹² *Die Protokollbücher des kadiamtes Sofia*, bearbeitet von G. D. Galabov, herausgegeben von H. W. Duda, München, R. Oldenbourg, 1960, s. 59, belge 225.

¹³ BOA, Nezaret Öncesi Evkaf Defterleri 982, v. 1b.

¹⁴ İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s. 136 (dipnot 714).

¹⁵ Mahir Aydın, *a.g.e.*

¹⁶ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, s. 86; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s. 211.

ve Zıştova kadı siciline kaydedilmiştir.¹⁷ Sofu Mehmed Paşa'nın vakfettiği kitapların listesi olduğu gibi, bu listeyi içeren sicill de günümüze kadar ne yazık ki ulaşmamıştır.

Ancak bugün hala ayakta ve ibadete açık olan ve halk arasında Tombul Cami diye bilinen Şumnu Şerif Halil Paşa Camii külliyesinde yer alan medrese ve kütüphane ile ilgili yeterince belge mevcuttur. H. 21 Rabiulevvel 1157/M. 4 Mayıs 1744 tarihli vakfiyesinde izah edildiği gibi Şerif Halil Paşa Şumnulu idi.¹⁸ Bu külliye yapıldığı zaman Sadrazam Seyit Hasan Paşa'nın (1743-1746) kethüdası idi. Şerif Halil Paşa, Lâle devrinde yaşamış ve mahir kişiliğini ispatlamış bir aydıydı. İzzi'ye göre Şerif Halil Paşa, edip, akî ve naklî ilimlerini öğrenmiş, hattat, şair idi. Damat İbrahim Paşa sadreti zamanında (1718-1730) birçok kasideler ve ebcet hesabıyla tarih yazmıştır. Bilgi ve marifetlerinden dolayı Damat İbrahim Paşa'nın Arapça ve Farsça'dan seçme tarih eserlerini Türkçe'ye çevirmek için teşkil ettiği tercüme komisyonuna o da dahil idi.¹⁹ Müstekimzade Süleyman Sadeddin'in *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserinde ise Şerif Halil Paşa'nın sülüs, nesih, divanî, rıka, siyakat ve diğer yazı tarzlarında mahir bir hattat olduğu dile getirilmiştir.²⁰

1744 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı üzere o sırada sadrazam kethüdası görevinde bulunan Şerif Halil Paşa, camiye on odadan oluşan bir medrese ile kütüphane, bir de mektep eklemiştir. Vakfiyesine göre medresede haftada üç gün ders vermek şartı ile ve günde 20 akçelik ücretle ulemadan bir öğretmen (*dersiam*) tayin edilecektir.²¹

¹⁷ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, s. 86.

¹⁸ Şumen Tarih Müzesi, No: 397, v. 8b; Osman Keskiöglü, "Şumnulu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, 19, 1985, s. 27; *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları*, cilt 2, s. 770-777.

¹⁹ *İzzi Tarihi*, İstanbul, 1199/1783-84, cilt 1, s. 31-32; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye*, haz. A. Aktan, A. Yuvalı, M. Hülâgü, İstanbul: Sebil, 1996, cilt 3, s. 158.

²⁰ Osman Keskiöglü, "Bulgaristandaki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri", *Vakıflar Dergisi*, 7, 1968, s. 134.

²¹ Şumen Tarih Müzesi, No. 397, v. 9a; Osman Keskiöglü, "Şumnulu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi", s. 27.

Bunun dışında kıraat ilminde mahir birinin 10 akçe günlük ücretiyle şeyhülkurra olarak haftada iki gün camide öğrencilere Kur'an dersi vermesi şart koşulmuştur.²²

Kütüphane ise medrese avlusunun girişinde hemen sağ tarafında ikinci katta bulunmaktadır. Burada ise haftada iki gün hat dersleri karşılığında 10 akçe günlük ücret ile hattat olan üçüncü bir öğretmen tayin edilmesi şart koşulmuştur.²³ İki kütüphanecinin (*hafız-ı kütüb*) tayin edilmesi ile kütüphane haftada dört gün sabahtan hava kararınca kadar açık olmak zorunda idi. Kütüphaneciler, burayı ziyaret eden öğrencilere okumak ve istinsah etmek için talep ettikleri kitapları vermek, kitapları hazırlanmış kataloğa göre saklamak ve hiçbir şekilde kitapların dışarıya çıkarılması için izin vermemek şartı ile görevlendirilmiştir. Bunlardan biri 10 akçelik günlükle birincisine kütüphaneci vazifesi ile beraber astronomi bilgilerine sahip ve usturlapla çalışacak cami muvakkiti görevi de verilmiştir. Diğer kişinin ikinci kütüphaneci olarak günde 6 akçe ücret alması şart koşulmuştur.²⁴

Vakfiyede sözü geçen kütüphane kataloğu (*defter*) müstakil bir şekilde şu ana kadar bulunamamıştır. Ancak bunun bir sureti Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde²⁵ saklanan aynı vakfiyenin suretine eklenmiştir. Şumnu Tarih Müzesi'nde saklanan vakfiye aslının²⁶ sonunda böyle bir kitap listesi mevcut olmadığına göre bu katalog ayrı ciltlenmiş bir defter halinde

²² Şumnu Tarih Müzesi, No. 397, v. 9a; Osman Keskiöglü, "Şumnu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi", s. 27.

²³ Şumnu Tarih Müzesi, No. 397, v. 9a-b; Osman Keskiöglü, "Şumnu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi", s. 27.

²⁴ Şumnu Tarih Müzesi, No. 397, v. 9b-10a; Osman Keskiöglü, "Şumnu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi", s. 27-28.

²⁵ Eylül 2002'de Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki çalışmam Andrew Mellon Foundation ile American Research Institute in Turkey (ARIT) tarafından sağlanan burs sayesinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı kitap koleksiyonlarıyla ilgili projemi destekleyen bu kuruluşlara ve ayrıca gösterdikleri yakın ilgi ve ettikleri yardım için arşivdeki çalışanlara teşekkür etmeyi borç bilirim.

²⁶ Şumnu'da saklanan asıl vakfiyenin faksimilesi Avusturyalı tarihçi Herbert Won Duda tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Herbert Won Duda, "Die Stiftungsurkunde des Şerif Halil Pascha", *Balkantürkische Studien*, Wien, In Kommission bei R. M. Rohrer, 1949, s. 115-126.

kütüphanede bulundurulmuş olmalıdır, ancak günümüze ulaşıp ulaşmadığı konusunda bilgimiz yoktur. Katalog sureti Şerif Halil Paşa tarafından bu kütüphaneye vakfedilen kitapların listesini içermektedir. Dolayısıyla bu defter kütüphanenin ilk kataloğudur ve Şerif Halil Paşa'nın sadrazam kethüdası olduğu zaman yani 1744 veya 1745 yılında hazırlanmıştır. Şu ana kadar bu katalogun sadece konu başlıkları bilinmekte idi.²⁷

Kataloga göre ilk başta kütüphaneye 222 ciltlik olan 198 eser vakfedilmiştir. Katalog diğer vakıf kütüphanelerinde olduğu gibi konu itibariyle hazırlanmıştır.²⁸ Kataloglamada yer alan ilim dalları İslâm dünyasında geleneksel ilimlerin tasnifine²⁹ ve Osmanlı medrese sisteminin müfredat ders programına³⁰ göre sıralanmıştır. İlimler böyle bir tasnife tabi tutulunca ilk önce naklî ilimler ardından ise aklî ilimler yer alır ve ilimler en üst seviyeden en alt seviyeye doğru sıralanır. Bu geleneksel tasnif sistemine ilâveten son olarak Türkçe yazılmış olan kitaplar yer almaktadır ki, burada artık konu başlıklarına göre tasnif, dil itibariyle yapılan tasnifle karıştırılmıştır.³¹

²⁷ Osman Keskiöglü, "Bulgaristandaki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri", s. 136.

²⁸ Vakıf kütüphanelerinde yapılan katalogların özellikleri için bkz. İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, s. 213-235; İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Türkler*, cilt 11, s. 238-250.

²⁹ Müjgân Cunbur, "Kütüphane Vakfiyelerinde İlimlerin Sınıflandırılması ve Bibliyografik Künyeler", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni/Bulletin of the Turkish Librarians Association*, 19 (4), 1970, s. 309-316; Stoyanka Kenderova, "Traditions et innovations dans le catalogue des livres des bibliothèques de waqf en Bulgarie", *Studia in Honorem Professoris Verae Mutaşçieva*, ed. Evgeni Radoshev, Zara Kostova, Sofia, Amicitia, 2001, s. 147-174; Fahri Unan, "Osmanlı Medrese Ulemâsı: İlim Anlayışı ve İlmî Verim", *Türkler*, cilt 11, s. 436-445.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi. Medrese Programları-İcazetnâmeler-İslahat Hareketleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1983; Cevat İzgi, a.g.e., Ömer Özyılmaz, *Manzume-i Tertib-i Ulûm, Tertibu'l Ulûm, Kaside Fi'l-Kütübi'l Meşhure Fi'l Ulûm, Kevakib-i Seb'a ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tertib-i Ulûm İsimli Eserine Göre, XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.

³¹ Osman Keskiöglü konu başlıkları sıralarken Türkçe kitap bölümünden bahsetmemektedir. Bkz. Osman Keskiöglü, *Bulgaristandaki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri*, s. 136.

Şerif Halil Paşa Kütüphanesi bir medrese kütüphanesi olduğu için vakfedilen kitapların çoğu naklî ilimler olan fıkıh, tefsir, hadis, akaid ve akli ilimlerden Arapça grameri (nahiv ve sarf), retorik (meanî), mantık ve felsefe alanlarındandır. Bu arada da Arapça ve Farsça sözlükler bir öğretim ve ilmi kuruluş için vazgeçilmez eserlerdi. Ancak bu listede, genelde medrese müfredat programının dışında kalan gerek Arapça, gerekse Farsça kasidelerden en meşhur örneklerinin nispi oranı oldukça yüksek (20 eser) olduğu kayda değer. Belli ki Şerif Halil Paşa'nın şairliğe yatkınlığı vakfettiği kitaplara da yansımıştır (Tablo 2'ye bkz.).

Osmanlı medrese sisteminde Arapça, esas öğrenim dili olduğu için sadece Arapça grameri ile ilgili kitaplar ağırlık kazanmıyor, diğer esas eserler de Arapça'dır. Dolayısıyla dil itibarıyla Şerif Halil Paşa'nın vakfettiği kitapların yüzde 85 Arapça dilinde, kaside ve sözlük olan Farsça eserler yüzde 10, Türkçe yazılan kitaplar ise sadece yüzde 5 oranındadır.

Osmanlı medrese sistemine has diğer bir unsur, değişik ilim dallarında genelde Osmanlı öncesi dönemde yazılmış orijinal, esas eserlerin yanı sıra yorum mahiyetinde olan şerh ve haşiye gibi eserlerden de istifade edilmektedir. Kur'an, fetva mecmuaları ve sözlüklerin dışında kalan Şerif Halil Paşa'nın vakfettiği kitapların aşağı yukarı yarısı orijinal, diğer yarısı yorum olan eserlerdir.

Şerif Halil Paşa, kendi tesis ettiği kütüphaneye Osmanlı medrese sisteminde en önemli ve popüler eserleri vakfetmiştir. Zemaşşeri (ö. 1144) ve Kadı Beyzavi (ö. 1292) gibi Müslüman âlimler tarafından yazılan klasik tefsirlerin yanı sıra Kemalpaşazade (ö. 1534) ve Ebussuud Efendi (ö. 1574) gibi meşhur Osmanlı âlimlerinin tefsirleri de yer almaktadır. Hadis alanında vakfedilen kitaplar arasında Buhari (ö. 870), Kadı İyaz (ö. 1149), Suyuti (ö. 1505), Ali el-Kari (ö. 1605), Munavi (ö. 1622) gibi önemli hadis mecmualarının müelliflerini görüyoruz. Fıkıh ile ilgili eserlerin arasında Merğîni'nin (ö. 1197) *Hidâyesi*, Osmanlı medreselerinde ve Osmanlı fıkıh âlimlerinden en popüler olan Halebi (ö. 1594)'nin *Multeka'l-Ebhur* adlı eseri³² ve yine Osmanlı'da büyük rağbet görmüş olan Osmanlı âlimi Molla Hüsrev'in (ö.

³² Bkz. Şükrü Selim Has, "The Use of *Multaqa'l-Abhur* in the Ottoman Madrasas and in Legal Scholarship", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 7-8, 1988, s. 393-418.

1480) yazdığı *Gurerü'l-Ahkâm* adlı fıkıh kitabının şerhi olan *Dürerü'l-Gurer* yer almaktadır.³³ Aynı şekilde Şerif Halil Paşa'nın vakfettiği kitaplar, kıraat,³⁴ akaid, meani, nahiv, sarf, adab,³⁵ mantık,³⁶ hikmet, hey'et (astronomi),³⁷ hendese ve hesap,³⁸ tıp³⁹ ve coğrafya⁴⁰ gibi diğer ilim dallarında İslâm dünyası ve Osmanlı'da popüler eserlerdi.

Bu kütüphane bir medrese kütüphanesi olduğundan medrese öğrencilerine kurulduğu dönemde Osmanlı medreselerinde okutulan eserleri temin etmekte idi. Tombul Cami külliyesinin 1744 yılı olan kuruluş tarihine en yakın Osmanlı medrese müfredat programını açıklayan kaynak ise Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Marquis de Villeneuve'ün ricası üzerine 1741'de bir komisyon tarafından *Kevâkib-i Seb'a* başlığı altında hazırlanan bir risaledir. Bu yazıda, değişik ilim dallarında okutulan derslere ait aşağıdan yukarıya doğru başlangıç (*iktisar*), orta (*iktisad*) ve en ileri (*istiksa*) olmak üzere üçer kademedен bahsedilmektedir. *İktisar* kademesinde fennin en meşhur mese-

³³ Bkz. Recep Cici, "Klâsik Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi: Belli Başlı Hukukçular ve Çalışmaları", *Türkler*, cilt 11, s. 370-384.

³⁴ Necati Tetik, "Osmanlı'da Kıraat İlmi ve Tedrisi", *Türkler*, cilt 11, s. 385-392.

³⁵ A. Hadi Adanalı, "Osmanlı Medreselerinde Tartışma Metodolojisi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim. Milletlerarası Kongresi Tebliğleri. İstanbul 12-15 Nisan 1999*, der. Hidayet Y. Nuhoglu, İstanbul, IRCICA, 2001, s. 35-44.

³⁶ Christopher Ferrard, "The Development of an Ottoman Rhetoric up to 1882. Part I. The Medrese Tradition", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 3, 1982, s. 165-188; Abdulkuddûs Bingöl, "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim*, s. 63-74.

³⁷ *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi/History of Astronomy Literature during the Ottoman Period*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 1997.

³⁸ *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi (History of Mathematical Literature During the Ottoman Period)*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, Cevat İzgi, İstanbul, IRCICA, 1999; Melek Dosay Gökdoğan, "Osmanlılarda Matematik", *Türkler*, cilt 11, s. 267-276.

³⁹ *Türkiye Kütüphaneleri Tıp Yazmaları (Arapça, Türkçe ve Farsça) Kataloğu*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, haz. Ramazan Şeşen, Cemil Akpınar, Cevat İzgi, İstanbul, IRCICA, 1984.

⁴⁰ *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, haz. Ramazan Şeşen, İstanbul, İSAR, 1998; *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi/History of Geographical Literature during the Ottoman Period*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 2000.

lelerini delil kullanmadan aktaran veya en kısa metinler, *iktisad* kademesinde meseleleri oldukça bazı delillerle ispatlayan orta uzunlukta metinler, *istiksa* kademesinde ise nadir ve algılanmaya çok zor olan meselelerin bütün yönleriyle ele alınıp muhtelif delillerle ispat eden uzun metinler okutuluyordu. Ayrıca her kademenin içinde *aşağı*, *orta* ve *yukarı* olmak üzere üçer rütbe de söz konusu idi. Medrese öğrencileri her bir kademe ve rütbede metin ve bunların şerh ve haşiyeleri olmak üzere belli başlı eserleri okumak zorunda idiler.⁴¹ Bu bağlamda Şerif Halil Paşa, Şumnu'daki medrese kütüphanesine Osmanlı medrese müfredat programına uygun kitaplar vakfetmiştir.

Şerif Halil Paşa mahir bir hattat olduğu için vakfettiği kitapların arasında hat sanatı örneği teşkil eden muhtemelen birçok eser bulunmakta idi. Kataloğun başında yer alan Kur'an sıradan bir el yazısı olmayıp, "hüsn-i hatt", yani güzel yazı ile istinsah edilmiştir. Diğer taraftan sadrazam kethüdası bu koleksiyonuna çok değerli ve bugün çok az sayıda suretleri olan ünlü Müslüman coğrafyacısı el-İdrisi'nin (ö. 1165) *Nüzhetü'l-Muštâk fî İhtirâki'l-Âfâk* adlı eserinin bir suretini de vakfetmiştir. Bugün Sofya Ulusal Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde saklanan bu nüsha (Or 3198) 1556 yılında Kahire dolaylarındaki Achur kasabasından ve Şafii mezhebine mensup olan Muhammed ibn-i Ali tarafından istinsah edilmiştir. 603 sayfadan oluşan bu değerli nüshada 70 renkli harita da bulunmaktadır. Bu nüshanın ilk sayfasında Şerif Halil Paşa'nın 1157/1744-1745 tarihli vakıf kaydı ve mührü de vardır.⁴² Katalogda coğrafya başlığı altında bu eserin adı tam bilindiği şekilde kaydedilmemiştir. Büyük bir ihtimalle listede *Nüzhetü'l-Meşârik* adı altında yazılan kitap aynı eseri kastetmektedir.

Şerif Halil Paşa'nın hat sanatına yatkınlığını en mükemmel şekilde ifade eden husus tesis ettiği kütüphaneye bir hat öğretmeni tayin edilmesidir. Bundan sonra 19. yüzyılın ilk yarısında burada Osmanlı idaresindeki Balkan-

⁴¹ Bkz. Cevat İzgi, *a.g.e.*, cilt 1, s. 69-77; Ömer Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 37-42.

⁴² Osman Keskiöglü, *Bulgaristandaki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri*, s. 136; Boris Nedkov, "Il manoscritto di Sofia della "Geografia" di Idrisi", *Bolletino del Centro di studi filologici e linguistici siciliani*, Palermo, G. Mori&Figli, cilt 3, 1955; Стоянка Кендерова, Боян Бешевлиев, *Балканският полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси. Палеографско и историко-географско изследване, част I*, София, НБКМ, 1990.

lar'da önemli bir Kur'an istinsah merkezi gelişmiş ve Şumnu eğitilmiş hattatlar tarafından istinsah edilen Kur'anlar sadece taşrada değil İstanbul'da da büyük rağbet görmüşlerdir.⁴³ Aslında Şerif Halil Paşa hattat ve hat sanatı ile el yazmalarına yatkın olduğu için, aynı devirde faaliyette bulunan ilk Osmanlı matbaası'nda (1727-1747) basılan 16 kitaptan muhtemelen *Sihâh-i Cevheri* veya *Vankulu* ile *Ferheng-i Şu'uri* lügatlerinin dışında hiç birini bu kütüphaneye vakfetmemiştir.

Daha sonraları Tombul Cami kitap koleksiyonu başka kitapların vakfedilmesi ile zenginleştirilmiştir. 1993 yılından itibaren Sofya Ulusal Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde saklanan bu koleksiyona ait günümüze ulaşmış el yazmalarının adedi 800 civarında, matbu eserlerin sayısı ise 1600 civarındadır. Ancak bu kitapların arasında yine Şumnu'da 1671'de inşa edilen Solak Sinan Camii ittisalindeki medreseye vakfedilen el yazmaları yer almaktadır.⁴⁴

18. yüzyılda Bulgaristan'ın başka yerlerinde de medrese kütüphaneleri kurulmuştur. El-Hac Osman Ağa tarafından Filibe'de 1751 yılında,⁴⁵ Seha Ali Efendi tarafından Köstendil'de 1771 yılında,⁴⁶ Es-Seyyid Ömer Ağa tarafından Filibe'de 1779 yılında⁴⁷ ve Kuru Ağası Hafız İsmail Ağa tarafından yine Filibe'de 1784'te⁴⁸ kurulan medreselerde birer kütüphane de bulunmakta idi.

⁴³ Süheyl Ünver, "Şumnu'da Türk Hattatları ve Eserleri", *Belleten*, 47 (185), 1983, s. 31-36; Tim Stanley, "Shumen as a Centre of Qur'an Production in the 19th Century", *M. Uğur Derman 65 Yaş Armağanı*, der. Irvin C. Schick, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 483-512.

⁴⁴ Bkz. *From the Collections of Ottoman Libraries in Bulgaria During the 18th-19th Centuries. Catalogue of the Exhibition of Manuscripts and Old Printed Books Sofia, May 1998*, ed. Stoyanka Kenderova, Zorka Ivanova, Sofia, National Library, 1999, s. 14-19; Стоянка Кендерова, "Толемите обществени (вакѳски) библиотеки по българските земи в светлината на новоиздирени извори", *Историята на книгата – начин на живот. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Ани Гергова*, ed. Кримира Даскалова, София, ЛИК, 2002, s. 122, 124, 142-143.

⁴⁵ İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, 228; *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları*, cilt 1, 189-197.

⁴⁶ İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, 244.

⁴⁷ İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, 254; *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları*, cilt 1, 200-204.

⁴⁸ *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları*, cilt 1, 204-207.

19. yüzyılda ise Rusçuk'ta da bir medrese kütüphanesi kurulmuştur. Metni Rusçuk vakıf sicilinde yer alan Mirza Mehmed Said Paşa'nın 1 Zilhicce 1254/15 Şubat 1839 tarihli vakfiyesine göre⁴⁹ o dönemde paşa Silistre Eyaleti valisi ve Rusçuk ile Varna kaleleri muhafızı idi.⁵⁰ Mehmed Süreyya'nın verdiği biyografi notlarından hareketle paşa 1833-1839 tarihleri arasında ilk Silistre valiliğini yapmıştır. Daha sonraları daha üç kez Silistre valisi olan paşa 1860 yılında emekli olup 1871'de vefat etmiştir.⁵¹ Mirza Mehmed Said Paşa, Rusçuk'ta cami, mektep, medrese ve kütüphaneden oluşan bir külliye yaptırmıştır.⁵² Kütüphaneciye ise aylık 30 guruş veriliyordu.⁵³ Kütüphaneye ilk başta vâkıf kendisi kitap vakfetmiştir. Gerek Sofya Milli Kütüphanesi'nde,⁵⁴ gerekse Rusçuk Tarih Müzesi'nde⁵⁵ saklanan bazı yazmalar ve baskılar Mirza Mehmed Said Paşa'nın 1839 tarihli vakıf notu ve mührünü taşımaktadırlar. Yukarıda sözü geçen vakıf sicilinde Rusçuk müftüsü Hafız Osman Efendi'nin bu kütüphaneye vakfettiği kitaplarının 15 Ramazan 1275/18

⁴⁹ Rusçuk Tarih Müzesi, B/2922, v. 134b-136a.

⁵⁰ Rusçuk Tarih Müzesi, B/2922, v.135a ("Hâlen Silistre eyâleti müşîr-i müşterî-i tedbiri ve Vârna ve Rusçuk kal'aları muhâfız-ı ser 'uhde-i müşîrîlerine müfevvaz ve mukarer buyurulmuş olan sâhibül-hayrât ve'l-hasenât ve râğîbü's-sadakât ve'l-meberrât vezîr-i 'alî tebâr feridden vakâr devletlü 'inâyetlü Mirza Mehmed Sa'id Pâşâ..."); Aynı külliye için Mirza Mehmed Said Paşa'nın 1846 tarihli başka bir vakfiyesi de mevcuttur, bkz. *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları*, cilt 1, 434-439.

⁵¹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s. 52.

⁵² Rusçuk Tarih Müzesi, B/2922, v. 135a ("..Mahruse-i Rusçuk'da Büyük Çarşu demekle şehir mahallde vâki kadîmî câmi olub istilâ takribiyle muhterik ve münhedim olmagla nukud-i mevkufe ve müsakkafat-ı sâiresi dahi binâsına vefa etmediğinden 'arsa-i câmi-i muhterike muttasıl-ı ahırdan iştira ile bu devletlerinden mülki olan bir mikdâr 'arsa-i hâliyeyi 'arsa-i câmi-i mezkûre ilâve ve tevsî ile bir câmi-i şerîf-i 'alî-şân ve mabed-i lâtif-i sutude-i bunyân ve civârında talîm-i sıbyân için bir mükellef-i mekteb-i rasînül-erkân binâ ve icâd ve verâ-yı câmi-i şerîf-i mezkûrde kezâlik ahırdan iştira ile bâ-hüccet-i şerîyye yed-i müşîranelerinde mülk dahi olan malümül-hudud-i 'arsa üzerine hücerât-ı muteaddide ve dershâne ve kütübhâne ve müştemilât-ı sâire inşâsıyla ihyâ buyurdıkları medrese-i münîf ...")

⁵³ Rusçuk Tarih Müzesi, B/2922, v. 135b ("...Kütübhâne-i mezkûrede mevcud kütüb-i muteberâtı hıfz ve hirâset iden hâfız-ı kütüb efendiye hizmet-i hâfızayı edâ ide şehriye otuz guruş vazîfeye mutasarrıf ola...")

⁵⁴ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, Or 2926, O II 176, Or 2922.

⁵⁵ Rusçuk Tarih Müzesi, B/3262, v. 1a.

Nisan 1859 tarihli listesi yer almaktadır. Müftünün koyduğu şarta göre bu kitaplar vefat ettikten sonra medresede müderris olan Salih Efendi'nin nezareti ile medresede bulunan kütüphaneye taşınmıştır.⁵⁶ Listede 81 ciltlik toplam 68 eser yer alıp içerik itibarı ile medrese müfredatına uygun olup genelde fıkıh, kelam, mantık ve Arap grameri konusunda oldukları söylemek mümkündür (Tablo 4'e bkz.).

18.-19. yüzyıllarda kurulan müstakil kütüphanelerde saklanan kitapların içeriğine bakıldığında ise bunların medrese kütüphanelerinden pek farklı olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Zaten bu gibi kütüphanelerin okurları genelde müderrisler ve medrese öğrencileri olmuştur.⁵⁷ Örneğin Sofu Hasan Ağa Belgrat turnacıbaşı iken belli sayıda kitap vakfetmiştir. Ancak 1718 yılında Belgrat, Avusturya ordusu tarafından işgal edilince (1739'a kadar) kitapların korunması ile görevlendirilen Hasan Efendi bu kitapları Vidin'e taşımış ve 15 Rabiulevvel 1141/19 Ekim 1728 tarihinde Vidin kadı sicilinde kitapların listesini kaydettirmiştir (Tablo 5'e bkz.). Bu arada ise vâkıf Sofu Hasan Ağa İstanbul'da Yeniçeri Ağası mevkiinde bulunmakta idi (1723-1730).⁵⁸ Sicill kaydına göre Belgrat'tan Vidin'e taşınan bu kitaplar Vidin'de olan ulema ve öğrencilerin yararlanması için vakfedilmiştir.⁵⁹ Tablo 3'te gös-

⁵⁶ Rusçuk Tarih Müzesi, B/2922, v. 4a ("Rusçuk müftüsü olduğu hâlde vefât iden Hâfız 'Osmân Efendi'nin yedinde olub vakf olan kitâblar efendi mümâileyh teressümesinden ifrâz ve müderrisîn-i kirâmdan mekremetlü Sâlih Efendi nezâretiyle saadetlü Mirzâ Said Pâşâ hazretlerinin binâ ve ihyâ buyurmuş oldukları medresesinde vâkı kütübhânesine vaz olunân vakıf kitâbların defteridir ki ber vech-i âti zikr olunur...")

⁵⁷ Михаила Стайнова, *Османските библиотеки*, s. 43-44; Stoyanka Kenderova, "Les lecteurs de Samokov au XIXe siècle", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 87-88, 1999, s. 61-75.

⁵⁸ Bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, ed. M. Keskin, A. Öztürk, R. Tosun, İstanbul, Sebil Yayinevi, 1996, cilt 2, s. 162.

⁵⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 160a, v. 1b, belge II ("Kablül-istilâ mahrise-i Belgrâd'da turnacıbaşı iken 'ulemâ-yı kirâm ve talebe ve ziyü'l-ihtirâma vakf idüb badü'l-istilâ hâfızü'l-kütüb olân Hasan Efendi tahlis idüb Vidin'e götürüb vâkıf-ı mezbur bi'l-fil Dergâh-i 'alî dame mahfuf bi'l-mualla Yeniçerîleri Ağası Sofu Hasan Ağa Vidin'de hıfz ve Vidin'de olân 'ulemâ ve talebe intifâ itmeleriçün vakf olmak üzere emin eylediği kütüb-i mevkufe defteridir ki ber vech-i âti zikr olunur...").

terildiği gibi vakfedilen kitaplar medrese müfredatına uygundu. Bunun dışında bazı hayırsever kişiler sahip oldukları kitapları oturdukları yerlerde mevcut olan medreselere bağışlayıp vakfetmişlerdir. Örneğin 1768 yılında Tırnova'nın İsa Hoca mahallesinde oturan Tosunzade el-Hac Mehmed aynı şehirde bulunan Mustafa Kethüda tarafından yaptırılan Medrese-i Atik ile Osman Ağa'nın bina eylediği medresenin öğrencilerinin tarafından kullanılmış diye 23 cilt kitap vakfetmiştir.⁶⁰

Bugün Bulgaristan'da kurulan medrese kütüphanelerinden sadece Şumnu Tombul Cami külliyesinde bulunan kütüphane ayakta kalabilmiştir. Müstakil bina olarak inşa edilen Osmanlı kütüphanelerinden ise sadece Vidin'deki Pasbanzade Osman Paşa'nın kurduğu kütüphane mevcuttur. Aslında kitapların nesne ve entellektüel ürün olarak belli başlı bir yerde uzun zaman sabit durumda kalamama kaderi kütüphaneler için de geçerlidir. Tarihte gözlemlendiği gibi kitapçıklar bir yerden başka yere taşınmış, birbiri ile birleştirilmiş ya da dağılmıştır. Ancak kitaplar ev değiştirmiş olsalar da bilim evine hizmet etmeye devam etmişlerdir.

Tablo 1: Bulgaristan'da Osmanlı Kütüphaneleri

Yıl	Yer	Kurucu	Bina	Kaynak
1548	Sofya	Sofu Mehmet Paşa	Medrese	Vakfiye
1691-95	Vidin	Sultan II. Ahmed	Cami	Şuka
1728	Vidin	Sofu Hasan Ağa	?	Kitap Listesi
1741	Ziştova	Hacı Beşir Ağa	Medrese	Defter-i Hazine
1744	Şumnu	Şerif Halil Paşa	Medrese	Vakfiye, Kitap Listesi
1751	Filiba	Filibeli Osman Ağa	Medrese	Vakfiye
1762	Tırnova	Arpa Emmini Hacı Ali Ağa	Cami	Vakfiye, Kitap Listesi
1771	Köstendil	Seha Ali Efendi	Medrese	Vakfiye
1777'den önce	Sofya	Müftü Mustafa Efendi Müftü Mehmed Efendi	?	Arz

⁶⁰ *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları*, cilt 2, 673-676.

1777	Sofya	Müftü Hacı Ebubekir Efendi	?	Vakfiye, Kitap Listesi
1779	Filibe	Seyyid Ömer Ağa	Medrese	Vakfiye
1784	Filibe	Koru Ağası Hafız İsmail Ağa	Medrese	Vakfiye
1802	Vidin	Pasbanzade Osman Paşa	Cami Kütüphane	Kitap Koleksiyonu
1823	Silistre	Abdullahagağazade Halil Ağa	Cami	Vakfiye
1831'den önce	Razgrat	İbrahim Paşa	Cami	Arz
1839	Ruşçuk	Mirza Mehmed Said Paşa	Medrese	Vakfiye
1842	Samakov	Mehmed Hüsrev Paşa	Kütüphane	Kitap Koleksiyonu
1855	Köstendil	Mollazade Mehmed Ağa	Kütüphane	Kitap Koleksiyonu

Tablo 2: Konu ve Adet İtibarı ile Şumnu Şerif Halil Paşa Medrese Kütüphanesi'ne Vakfedilen Kitaplar

	KONU (İLİM DALI)	KİTAPLARIN ADEDİ
<i>Nakli İlimler</i>	Kur'an	1
	Tefsir	7
	Tefsir Haşiyeleri	10
	Hadis	17
	Fıkıh	22
	Fıkıh Usulü	4
	Fetvalar	10
	Kıraat	2
	Nasihah	3
	Akaid	15
<i>Akli İlimler</i>	Retorik (Meani)	11
	Nahiv	27
	Sarf	6
	Tartışma (Adab)	4

	Mantık	6
	Felsefe (Hikmet)	4
	Astronomi (Hey'et)	2
	Matematik (Hendese/Hesap)	1
	Arapça Sözlük	7
	Kaside ve Yorum (Arapça)	7
	Kaside (Farsça)	13
	Farsça Sözlük	6
	Tıp	2
	Coğrafya	2
<i>Türkçe Kitap</i>		9

Tablo 3: Şumnu Şerif Halil Paşa Medrese Kütüphanesi ile Vidin Ulema ve Medrese Öğrencileri İçin Vakfedilen Kitapların Osmanlı Medrese Müfredatı ile Uyumluluğu.

	İLİM DALI/ DERSLER	KEVÂKİB-İ SEB'A (1741)			ŞERİF HALİL PAŞA KÜTÜPHANESİ (ŞUMNU, 1744)	SOFU HASAN-PAŞA KİTAPLIĞI(VİDİN, 1728)
		Kademe	Rütbe	Müellif/Eser	Müellif/Eser	Müellif/Eser
H A Z	Arap alfabesini öğrenmek					
I R L I	Arapça ve Farsça kelimeleri öğrenmek			<i>İbn-i Firişte Şahidi</i>	<i>İbn-i Firişte Lügat-i Farsî</i>	
K	Kurânı okumak	İktisar		<i>Tecvid kitabı</i>		<i>Secavend Türki Tecvid</i>
	Kurânı ezberlemek	İktisad				
	Kurânı kuraat etmek	İstiksa			<i>Müfredât-ı Nâfi' Kitâbü'l-Kenz</i>	
				<i>Birgili</i>		

	Akaid			Mehmed Efendi'nin 'Akâid Risâlesi	Tarikat-ı Muhammediyye	Risale-i Birgivi		
A L E T İ L İ M L E R İ F A Y D A L I A k L İ İ L İ M L E R	Sarf	İktisar	Aşağı	Ernsile-i Muhtelif				
				Muttarida				
				Binâu'l- Ef'âl	Şerh-i Lâmiyetü'l- Ef'âl	Bina Şerhi		
			Orta	Maksûd	Rûhü's-Şurûh 'ale'l-Maksûd	Maksud Şerhi Ruhü's-Şurûh		
				Yukarı	'İzzi			İzzi Şerhi
			İktisad			Merâh	Hâşiye-i Merâh	
				Yukarı	Şâfiye	Şâfiye	Şâfiye	Şâfiye
			İstiksa			Şâfiye şerhleri	Râzi 'ale's-Şâfiye Seyyid 'Abdullah 'ale's-Şâfiye	
		Mufassal					Şerh-i Mufassalü 'z-Zemahşeri Şerh-i Mufassal	
A k L İ İ L İ M L E R	Nahiv	İktisar	Aşağı	'Avamil				
			Yukarı	Misbâh	Evzâh 'ale'l-Misbâh			
		İktisad	Orta	Kâfiye	Kâfiye			
				Elfiyye-i İbn Mâlik	Şumunnî 'ala Elfiyye-i İbn Mâlik			
			Yukarı	Kâfiye'nin Şerhi Molla Câmî	Câmî	...fi'n-nahv 'ale'l-Kâfiye Şerh-i Kâfiye		
		İstiksa			Mugni'l-Lebib	Şumunnî 'ale'l-Mugni		
Tuhfetü'l-Garib Şerh-i Mugni'l-Lebib								

Mantuk	İktisar	Aşağı	İsâgôci	İsâgôci		
		Yukarı	Hüssâm Kâtî	Hüssâm Kâtî	Hüssâm -Kâtî	
			Muhyiddîn Risalesi	Muhyiddîn		
			Fenârî ve Hâşiyesi	Fenârî	... 'ale'- Fenari	
	İktisad	Orta	Şemsiyye		Şemsiyye Haşiye ala Şerhü'l- Şemsiyye	
			Tezhib Talik ve Şerhleriyle			
		Yukarı	Kutbuddîn-i Şirazi	Hâşiye-i 'İmâd ve Sultânşâh 'ala Kutbuddîn		
			Seyyid			
	Kara Dâvûd Sa'deddin					
	İstiksa		Şerh-i Matâli'		Şerhü'l- Matali Şerh-i Matali	
	Âdâb	İktisar		Taşköpri Şerhi		
		İktisad		Mes'ûd-ı Rûmî		
			Hüseyin Efendi kitabı	Hüseyin Efendi Risâlesi		
				Hâşiye-i Hüseyin Efendi		
Kâdî Adud						
Şerh-i Hanefiyye						
Mîr					Haşiye-i Mirü'l- adab	
Me'ani	İktisar		Telhis	Telhis	Telhis	
	İktisad		Şerh-i Muhtasar	Hâşiye-i Muhtasar		
	İstiksa		Mutavvel	Mutavvel		

				<i>İzah-ı Me'âni</i>		
				<i>Elfiyye-i Halebi</i>		
Nazari Hikmet	İktisar			<i>Hidâye</i>		
	İktisad			<i>Kâdimîr</i>	<i>Kâdimîr</i>	
				<i>Lâri</i>	<i>Lâri</i>	
		Yukarı		<i>Hikmetü'l-Ayn</i>		
	İstiksa		<i>Kütüb-i Şeyhayn</i>			
Hendese	İktisar			<i>Eşkâl-i Te'sis</i>	<i>Eşkâl-i Te'sis</i>	
	İstiksa			<i>Öklides</i>		
Hesap	İktisar			<i>Bahâyi yye</i>	<i>Bahâyi</i>	
	İktisad	Yuka- rı'ya yakın		<i>Ramazan Efendi</i>		
				<i>Çullî</i>		
Hey'et	İktisad	Orta		<i>Şerh-i</i> <i>Çağmûni</i>	<i>Kâdizâde</i> <i>'ala Çağmûni</i>	<i>Çağmini</i> <i>Hâşiyeye-i</i> <i>metn-i</i> <i>Çağmini</i>
	İstiksa			<i>Bircendi</i>		
N A K L İ İ L İ M L E R	Kelâm (Akaid)	İktisad	Aşağı	<i>Ömer-i Neseî</i>		
				<i>Şerh-i 'Akâid</i>	<i>Şerhü'l-'Akâid</i>	<i>Şerh-i</i> <i>'Akaid</i>
				<i>Hayâlî</i>	<i>Hâşiyeye-i Hayâlî</i> <i>'ale'l-'Akâid</i>	<i>Hayali</i> <i>Hâşiyesi</i>
				<i>İsbât-ı Vâcib</i>		
				<i>'Akâid-i Celâl</i>		<i>Molla</i> <i>Celal</i>
			Yukarı	<i>Mevâkıf</i>	?	
				<i>Şerh-i Makâsîd</i>		
		İstiksa		<i>Şerh-i Mevâkıf</i>	<i>Şerh-i Mevâkıf li-</i> <i>Seyyid Şerîf</i>	
	Fıkıh Usulü	İktisad		<i>Tenkîh</i>		
				<i>Tavzîh</i>	<i>Tavzîh 'ale't-</i> <i>Tenkîh</i>	
			<i>Muhtasar-ı</i> <i>Münteha</i>			
			<i>Şerh-i Adud</i>			
			<i>Seyyid</i>			
	İstiksa'ya Yakın		<i>Telvîh</i>	<i>Telvîh 'ale't-</i> <i>Tavzîh</i>		
	İstiksa		<i>Fusûl-i Bedâyi'</i>			
Fıkıh	İktisar	Aşağı	<i>Halebi</i>	<i>Mülteka'l-Ebhur</i>	<i>Mülteka</i>	

				<i>Halebi 'ale'l-Mülteka</i>	<i>Halebi-i Kebir</i>
			<i>Kudûri</i>		<i>Kuduri,</i>
	İktisad		<i>Hidâye</i>	<i>Hidâye</i>	<i>Şerh-i Hidaye</i>
	İstiksa		<i>Kâdihân</i>	<i>Kâdihân</i>	
			<i>Bezzâziyye</i>		
Hadis Usulü	İktisar	Yukarı	<i>Elfiyye</i>		
	İktisad		<i>Nuhbetü'l-Fiker</i>		<i>Nuhbetü'l- fiker ma' şuruhha</i>
			<i>'Alî el-Kârî</i>		
Hadis İlmî	İktisar		<i>Buhârî</i>	<i>Sahîhü'l-Buhârî</i>	
			<i>Müslim</i>		<i>Müslim</i>
	İktisad		<i>Bazı müsnedler</i>		
	İstiksa		<i>Daha fazla müsnedler</i>		
Tefsir	İktisar		<i>Vâhidi'nin Veciz'i gibi Kuran'dan iki misli daha büyük tefsir</i>		
	İktisad		<i>Vâhidi'nin Vasit'i gibi Kuran'dan üç misli daha büyük tefsir</i>		
	İstiksa		<i>Daha büyük tefsir</i>		
			<i>Kâdi Beyzâvi</i>	<i>Tefsîrü'l-Kâdi Beyzâvi</i>	<i>Kâdi Beyzavi</i>
M Ü R E T T E B	Şiir			<i>Kasîde-i Bürde</i>	
				<i>Şerh-i Kasîde-i Bürde</i>	<i>Şerh-i Kasîde-i Bürde</i>
				<i>Şerh-i ... S'adi</i>	
				<i>Şerhü'l- Gazeliyyât-i S'adi</i>	
				<i>Tercüme-i Kelâm- ı Cihâr Yâd</i>	
				<i>Mesnevî-i Şerif</i>	

O L M A Y A N Ç A L I Ş M A L A R					<i>İntihâb-i Mesnevi</i>	
					<i>Şerh-i Mesnevi</i>	
					<i>'Ukudü'l-...</i>	
					<i>Gülistân</i>	
					<i>Lâmî, Şerh-i Gülistân</i>	<i>Sururi, Şerh-i Gülistân</i>
					<i>Böstân</i>	
					<i>Pend-i 'Attâr ve Tercüme</i>	<i>Pend-i 'Attâr</i>
					<i>Dustûrû'l-'Amel li-Riyâzi ve ...</i>	
					<i>Mantikü't-Tayr</i>	
		<i>'Aruz</i>			<i>Manzume fi'l-'Aruz ve'l-'Avâmmî</i>	
		<i>Divan</i>			<i>Şerh-i Dîvân-i 'Ömer al-Karzî (?)</i>	
					<i>... 'ala Dîvân-i Hazret-i 'Alî Keremullah Vechiyye (?)</i>	
					<i>Dîvân-i Sâib (?)</i>	
					<i>Dîvân-i Hâfız</i>	
				<i>Sudî, Şerh-i Hâfız</i>	<i>Sururi, Şerh-i Hafız</i>	
	<i>Tarih</i>			<i>Târîh-i Hoca Cihân</i>		

Tablo 4: Rusçuk Mirza Mehmed Said Paşa Medresesi Kütüphanesi'ne 1859 Yılında Vakfedilen Kitaplar

	Eser/Müellif	İlim dalı	Adet
1	<i>Muhammediyye Şerhi</i>	Akaid	3
2	<i>Avamil Şerhi</i>	Nahiv	1
3	<i>Damad</i>	Fıkıh	1
4	<i>Tasavvurat Haşiyesi</i>	Mantık	1
5	<i>Dürer</i>	Fıkıh	1
6	<i>Hilyetü'n-Naci</i>		1
7	<i>Nasihatu'l-müslimin</i>	Akaid	1
8	<i>Ümmet Şerhi</i>	Akaid	1
9	<i>Halebi</i>	Fıkıh	1
10	<i>Hikâye-yi Sofa el-Kürsi</i>	Edebiyat	1
11	<i>Safiye</i>	Sarf	1
12	<i>Turnacı</i>		1
13	<i>Meviza'dan Kitab-ı Sebiyat</i>	Meviza	1
14	<i>Behçetü'l-Fetava</i>	Fıkıh	2
15	<i>Tercüme-i Dürr-i Yetim</i>	Tecvid	1
16	<i>Metn-i Vikâye</i>	Fıkıh	1
17	<i>Sadrü's-Şeria</i>	Fıkıh	2
18	<i>.... 'ale't-Tehzib</i>	Mantık	1
19	<i>Muhtarü's-Sihah</i>	Lügat	1
20	<i>Fetava-yı Ali Efendi, tertib-i salis</i>	Fıkıh	1
21	<i>Tefsir-i Sure-i Meryem</i>	Tefsir	1

22	<i>İbhayü'l-veled (?)</i>		1
23	<i>Kitab-i Mukaddime-i Telij-i Eb'l-Leys</i>	Namaz	1
24	<i>Minhacü'l-'abidin</i>	Akaid	1
25	<i>Şerh-i Delail</i>	Hadis	1
26	<i>Vafiye 'ale'l-Kâfiye</i>	Nahiv	1
27	<i>Şifa-yı Şerif</i>	Hadis	2
28	<i>Merah Şerhi.....</i>	Sarf	1
29	<i>Şatibi</i>	Tecvid	1
30	<i>Tarikat Şerhi, 'Alaeddin</i>	Akaid	1
31	<i>İzah</i>	Meani	1
32	<i>İmtihanü'l-Ezkiya</i>	Tasavvuf	1
33	<i>Fetava-yı Kadıhan</i>	Fıkıh	3
34	<i>Tefsir-iYasin'den aşağı</i>	Tefsir	1
35	<i>Mecmuatü'l-edeb</i>	Edebiyat	1
36	<i>Neticetü'l-Fetava</i>	Fıkıh	2
37	<i>İtilâf fiİhtilâf</i>		1
38	<i>Tarifât-ı Seyyidi</i>	Lügat	1
39	<i>Tefsir-i Ebussuud</i>	Tefsir	2
40	<i>Bidayetü'l-Mübtedi</i>	Tıp	1
41	<i>Fetava-yı Abdurrahim</i>	Fıkıh	2
42	<i>Fetava-yı Ankaravi</i>	Fıkıh	1
43	<i>Buhari-i Şerif</i>	Hadis	1
44	<i>Tahtavi</i>	Mantık	4
45	<i>Siyer-i Kebir</i>	Fıkıh	1

46	<i>Şerh-i Delail, Kara Davud</i>	Hadis	1
47	<i>Meviza</i>	Meviza	1
48	<i>Tefsir-i Yasin-i Şerif Tercümesi</i>	Tefsir	1
49	<i>Tavzih</i>	Usul-i Fıkıh	1
50	<i>Tuhfe Şerhi, Hayyati</i>	Fıkıh	1
51	<i>Salih Efendi Ceridesi</i>	Münşeat	1
52	<i>Fetava-yı Ataullah</i>	Fıkıh	1
53	<i>Tefsir-i Şerif, Abu Abbas</i>	Tefsir	1
54	<i>Fetava-yı Bezzaziyye</i>	Fıkıh	1
55	<i>Şafiye Şerhi, Seyyid Abdullah</i>	Sarf	1
56	<i>Camiü's-Sagir</i>	Hadis	1
57	<i>Şerh-i Miranü'l-adab</i>	Adab	1
58	<i>Tarikat Şerhi</i>	Akaid	1
59	<i>Ibrahim Hakkı</i>		1
60	<i>Fetava-yı Feyziyye</i>	Fıkıh	1
61	<i>Şifa-yı Şerif Şerhi, Ali el-Kari</i>	Hadis	1
62	<i>Fetava-yı Ebussuud</i>	Fıkıh	1
63	<i>Feyzü'l-kadir</i>	Hadis	1
64	<i>Nebe Tefsiri, Ismail Hakkı</i>	Tefsir	1
65	<i>Nebe Tefsiri</i>	Tefsir	1
66	<i>Dekaikü'l-ahbar</i>		1
67	<i>Ustuvani</i>	Meviza	1
68	<i>Fıkıhdan babü'l-Kuran'dan aşağı</i>	Fıkıh	1

Tablo 5: Sofu Hasan Ağa'nın Vidin Ulema ve Öğrencilerine 1728 Yılında Vakfettiği Kitaplar

No	Eser/Müellif	İlim dalı	Adet
1	<i>Kitabü't-tıb</i>	Tıp	1
2	<i>Şafiye</i>	Nahiv	1
3	<i>Şerh-i Ümmetullah, mürekkebirdir</i>		1
4	<i>Ustuvani</i>	Meviza	1
5	<i>Gurerü'l-ahkâm</i>	Fıkıh	1
6	<i>Haşiye ala Şerhü'l-Şemsiyye</i>	Mantık	1
7	<i>Teysirü'l-Kur'an</i>		1
8	<i>Şerhü'l-Mucez fi't-tıb</i>	Tıp	1
9	<i>Şerhü'l-Matali</i>	Mantık	1
10	<i>'İzzi Şerhi</i>	Sarf	1
11	<i>Begavi el-ayyed</i>		1
12	<i>Maksud Şerhi Ruhü'ş-Şuruh</i>	Sarf	1
13	<i>... 'ale'l-Fenari</i>	Mantık	1
14	<i>... Ebu'l-feth adab</i>	Adab	1
15	<i>Keşf 'ala İmad-ı Hazretü'l-eimme el-elf</i>		1
16	<i>Kara Yahya</i>		1
17	<i>Hüssam Kati ma bir dua ve Velediyye cild-i vahid</i>	Mantık	1
18	<i>Bina Şerhi</i>	Sarf	1
19	<i>... fi'n-nahv 'ale'l-Kafiye</i>	Nahiv	1
20	<i>Zav' cild 1</i>	Nahiv	1

21	<i>Cild vahidde Resail fi'l-mantık</i>	Mantık	1
22	<i>İftitah Şerhi</i>	Nahiv	1
23	<i>Hacı Baba</i>	Nahiv	1
24	<i>Çağmini</i>	Heyet	1
25	<i>Haşiye-i Mirü'l-adab</i>	Adab	1
26	<i>Şerh-i Nasr</i>	Tefsir	1
27	<i>Hüsn-i Hasin</i>		1
28	<i>Mülteka</i>	Fıkıh	1
29	<i>Halebi-i Kebir</i>	Fıkıh	1
30	<i>Mükemmel cild vahidde Kadı Beyzavi</i>	Tefsir	1
31	<i>Tarikat Şerhi Rıza Efendi</i>	Akaid	1
32	<i>Metn-i Menar</i>	Fıkıh usülü	1
33	<i>Haşiye-i metn-i Çağmini</i>	Heyet	1
34	<i>İbni Melek Şerh-i Menar</i>	Fıkıh usülü	1
35	<i>Kadr Şerhi 'Azmizade</i>	Tefsir	1
36	<i>Mutavvel Şerhi, Hasan Çelebi</i>	Mantık	1
37	<i>Mushaf-ı Şerif</i>	Kuran	1
38	<i>Türki Birgili</i>	Akaid	1
39	<i>Şerh-i Lami</i>		1
40	<i>Tarikat-ı Muhammediyye</i>	Akaid	1
41	<i>Sadrü's-Şeri'a</i>	Fıkıh	1
42	<i>Cuz-ı sani min Sahih-i Müslim, cild 1</i>	Hadis	1
43	<i>Kıt'a min Camiü's-sagır, cild 1</i>	Hadis	1
44	<i>Cuz-ı rabi min Camiü's-sagır, cild 1</i>	Hadis	1

45	<i>Bir kıt'a Şerh-i Hidaye, cild 1</i>	Fıkıh	1
46	<i>Şem'i 'ale'l-Pend</i>	Şiir	1
47	<i>Kıt'a Şerh-i Kafiye, cild 1</i>	Nahiv	1
48	<i>Secavend, cild 1</i>	Tecvid	1
49	<i>Ta'rifat, 1</i>	Fıkıh	1
50	<i>Kavaid-i İ'zaz ma Resail, cild 1</i>	Nahiv	1
51	<i>Menar li İbnü'l-Firişte</i>	Fıkıh usülü	1
52	<i>Kitab-ı Tıb Gayetü'l-Beyan</i>	Tıp	1
53	<i>Şerh-i Fikhü'l-Ekber</i>	Kelam	1
54	<i>Kafiye, cild 1</i>	Sarf	1
55	<i>Kuduri, cild 1</i>	Fıkıh	1
56	<i>Kıt'a-i Kamus</i>	Lügat	1
57	<i>Tıb Nasihatü'l-ihvan</i>	Tıp	1
58	<i>Hayali Haşiyesi</i>	Akaid	1
59	<i>Metn-i Feraiz ma' Risaletü'l-hisab</i>	Feraiz, hesap	1
60	<i>Usul-i Hadis Nuhbetü'l-fiker ma' şuruh-ha</i>	Hadis usulü	1
61	<i>Cüzü's-salis min Camiü's-sagir</i>	Hadis	1
62	<i>Saadeddin 'ale'l-'akaid</i>	Akaid	1
63	<i>Diğer Saadeddin</i>	Akaid	1
64	<i>Maksud Şerhi ma Metn-i Enmuzec ve Kitab-ı İzhar, cild 1</i>	Sarf	1
65	<i>Molla Celal ma er-Resail, cild 1</i>	Akaid	1
66	<i>Mecmu'a, cild 1</i>		1
67	<i>Şerh-i 'Akaid ma Resail, adet 10, cild 1</i>	Akaid	1

68	<i>Hulasatü'l-fetva, 1</i>	Fıkıh	1
69	<i>Envarü'l-ulum, cild 1</i>		1
70	<i>Risale-i Kavl-i Müte'allim, cild 1</i>		1
71	<i>Telhis ma Şemsiyye, cild 1</i>	Meani,Mantık	1
72	<i>Küçük Haşiye, cild 1</i>		1
73	<i>Kadı Beğ, cild 1</i>		1
74	<i>Mizanü'l-ırs, cild 1</i>	Fıkıh	1
75	<i>Kitabü'l-hac</i>		1
76	<i>Şerh-i Kaside-i Bürde</i>	Şiir	1
77	<i>Şerh-i Matali</i>	Mantık	1
78	<i>Hasan Paşa</i>	Sarf	1
79	<i>Mütevassıt</i>	Meani	1
80	<i>Haşiye-i Şerh-i Azmizade</i>	Sarf	1
81	<i>Fetava-i Bezzaziyye</i>	Fıkıh	1
82	<i>Şerh-i İsağoci ma Hüsam Kati</i>	Mantık	1
83	<i>Şerh-i Şurutü's-salat</i>	İlmihal	1
84	<i>Şerh-i 'Akaid ma Muhtasar</i>	Akaid, Meani	1
85	<i>Şerh-i Mufassalü'z-Zemahşeri</i>	Sarf	1
86	<i>Şerh-i Manzume-i İbni Vehban</i>		1
87	<i>Kıt'a-i Şerh-i Mufassal</i>	Sarf	1
88	<i>Haşiye-i Mutavvel</i>	Meani	1
89	<i>Haşiye-i Matali</i>	Mantık	1
90	?		1
91	<i>Kitab-ı Darü'l-İslam, cild 1</i>		1

92	<i>Amcazade, cild 1</i>		1
93	<i>Delailü'l-hayrat</i>	İlmihal	1
94	<i>Mecmu'a</i>		1
95	<i>Arabi Mevlüdü'l-Gani ve gayr resail</i>		1
96	<i>Safiyetü'n-nühat, cild 1</i>		1
97	<i>Bostanü'l-arameyn, cild 1</i>		1
98	<i>Şemsiyetü'l-Murciyye fi Şerh-i Dua-i Şaziliyye, cild 1</i>		1
99	<i>Beyanü's-semin, cild 1</i>		1
100	<i>Şir'atü'l-islam, cild 1</i>	Fıkah	1
101	<i>Muhtasar-ı Halilü'l-Mücel, cild 1</i>	Meani	1
102	<i>Sarf Cümlesi, cild 1</i>	Sarf	1
103	<i>Sururi, Şerh-i Hafız, cild 1</i>	Şiir	1
104	<i>Sururi, Şerh-i Gülistan, cild 1</i>	Şiir	1
105	<i>Şem'i, Şerh-i Gülistan, cild 1</i>	Şiir	1
106	<i>Mecmuatü'l-..., cild 1</i>		1
107	<i>Tercüme-i Sad Kelime ..., cild 1</i>		1
108	<i>Hüsn-i Hasin, cild 1</i>		1
109	<i>Pend-i 'Attar, cild 1</i>	Şiir	1
110	<i>Şahidi, cild 1</i>	Lügat	1
111	<i>Türki Zav', cild 1</i>	Nahiv	1
112	<i>Türki Tecvid, cild 1</i>	Tecvid	1
113	<i>Risale-i Birgivi, cild 1</i>	Akaid	1

Kaynakça**Belgeler:**

BOA, Nezaret Öncesi Evkaf Defterleri 982, v. 1b.

Ruşçuk Tarih Müzesi, B/2922, v. 134b-136a.

Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 160a, v.1b, belge II.

Şumen Tarih Müzesi, No: 397.

İkincil Kaynaklar:

Adanalı, A. Hadi: "Osmanlı Medreselerinde Tartışma Metodolojisi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim. Milletlerarası Kongresi Tebliğleri. İstanbul 12-15 Nisan 1999*, der. Hidayet Y. Nuhoğlu, İstanbul, IRCICA, 2001.

Atay, Hüseyin: *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi. Medrese Programları-İcazetnâmeler-İslahat Hareketleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1983.

Aydın, Mahir: "Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri", *Belleten*, 56 (215), 1992.

Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları. Vakfiyeler, Bulgaristan, haz. Halit Eren, Önder Bayır, Mustafa Oğuz, Zekai Mete, ed. Halit Eren, İstanbul: IRCICA, 2012.

Bingöl, Abdulkuddûs: "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim. Milletlerarası Kongresi Tebliğleri. İstanbul 12-15 Nisan 1999*, der. Hidayet Y. Nuhoğlu, İstanbul, IRCICA, 2001.

Cici, Recep: "Klasik Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi: Belli Başlı Hukukçular ve Çalışmaları", *Türkler*, ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye, 2002, cilt 11.

Cunbur, Müjgân: "Kütüphane Vakfiyelerinde İlimlerin Sınıflandırılması ve Bibliyografik Künyeler", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni/Bulletin of the Turkish Librarians Association*, 19 (4), 1970.

Çulpan, Cevdet: "Balkanlar'da Osmanlı Devri Türk Kütüphaneleri", *Türk Kültürü*, 4 (37-48), 1965-1966.

Die Protokollbücher des kadiantes Sofia, bearbeitet von G. D. Galabov, herausgegeben von H. W. Duda, München, R. Oldenbourg, 1960.

Duda, Herbert Won: "Die Stiftungsurkunde des Şerif Halil Pascha", *Balkantürkische Studien*, Wien, In Kommission bei R. M. Rohrer, 1949.

Emsem, Şemim: "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 9 (1-2).

Eren, İsmail: *Rumeli'de Türk Kültürü*, İstanbul, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 1970.

Erünsal, İsmail E.: "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Türkler*, ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye, 2002, cilt 11.

Erünsal, İsmail E.: *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri. Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008.

Erünsal, İsmail E.: *Türk Kütüphaneleri Tarihi. II. Kuruluştan Tanzimata kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

Ferrard, Christopher: "The Development of an Ottoman Rhetoric up to 1882. Part I. The Medrese Tradition", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 3, 1982.

From the Collections of Ottoman Libraries in Bulgaria During the 18th-19th Centuries. Catalogue of the Exhibition of Manuscripts and Old Printed Books Sofia, May 1998, ed. Stoyanka Kenderova, Zorka Ivanova, Sofia, National Library, 1999.

Gökdoğan, Melek Dosay: "Osmanlılarda Matematik", *Türkler*, ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye, 2002, cilt 11.

Has, Şükrü Selim: "The Use of *Multaqa'l-Abhur* in the Ottoman Madrasas and in Legal Scholarship", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 7-8, 1988.

İzgi, Cevat: *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997. *İzmi Tarihi*, İstanbul, 1199/1783-84.

Kenderova, Stoyanka: "Les lecteurs de Samokov au XIXe siècle", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 87-88, 1999.

Kenderova, Stoyanka: "Traditions et innovations dans le catalogage des livres des bibliothèques de *waqf* en Bulgarie", *Studia in Honorem Professoris Verae Mutafçieva*, ed. Evgeni Radushev, Zara Kostova, Sofia, Amicitia, 2001.

Keskioğlu, Osman: "Bulgaristandaki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri", *Vakıflar Dergisi*, 7, 1968.

Keskioğlu, Osman: "Şumnulu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, 19, 1985.

Кендерова, Стоянка: "Големите обществени (вакѳски) библиотеки по българските земи в светлината на новоиздирени извори", *Историята на книгата – начин на живот. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Ани Гергова*, ed. Кримира Даскалова, София, ЛИК, 2002.

Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, haz. Ramazan Şeşen, İstanbul, İSAR, 1998.

Nedkov, Boris: "Il manoscritto di Sofia della "Geografia" di Idrisi", *Bolletino del Centro di studi filologici e linguistici siciliani*, Palermo, G. Mori & Figli, cilt 3, 1955.

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi/History of Astronomy Literature during the Ottoman Period, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 1997.

Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi/History of Geographical Literature during the Ottoman Period, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 2000.

Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi (History of Mathematical Literature During the Ottoman Period), ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, Cevat İzgi, İstanbul, IRCICA, 1999.

Özcan, Abdülkadir: "Kanuni Devri Vezirlerinden Sofu Mehmed Paşa'ya ve Sofya'daki Külliyesine Dâir", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Sofya 21-23 Nisan 2000*, İstanbul: IRCICA, 2002.

Özyılmaz, Ömer: *Manzume-i Tertib-i Ulûm, Tertibu'l Ulûm, Kaside Fi'l-Kütübi'l Meşhure Fi'l Ulûm, Kevakib-i Seb'a ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tertib-i Ulûm İsimli Eserine Göre, XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.

Peremeci, Osman Nuri: *Tuna Boyu Tarihi*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1942.

Sabev, Orlin: "Bulgaristan'daki Osmanlı Yazılı Kültürünü İnceleyen Bulgar Tarihçimizi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALID)*, 15, 2010.

Sabev, Orlin: "Bulgaristanda Osmanlı Medreseleri" *Türkler*, ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye, 2002, cilt 11.

Stanley, Tim: "Shumen as a Centre of Qur'an Production in the 19th Century", *M. Uğur Derman 65 Yaş Armağanı*, der. Irvin C. Schick, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000.

Süreyyâ, Mehmed: *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye*, haz. M. Keskin, A. Öztürk, R. Tosun, A. Aktan, A. Yuvalı, M. Hülâgü, İstanbul: Sebil, 1996.

Tetik, Necati: "Osmanlı'da Kırâat İlmi ve Tedrisi", *Türkler*, ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye, 2002, cilt 11.

Türkiye Kütüphaneleri Tıp Yazmaları (Arapça, Türkçe ve Farsça) Kataloğu, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, haz. Ramazan Şeşen, Cemil Akpınar, Cevat İzgi, İstanbul, IRCICA, 1984.

Unan, Fahri: "Osmanlı Medrese Ulemâsı: İlim Anlayışı ve İlmi Verim", *Türkler*, ed. Hasan C. Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye, 2002, cilt 11.

Ülkütaşır, M. Şakir: "Türklerde Kitap, Kütüphane ve Sahaflık üzerine Küçük bir Araştırma", *Türk Kültürü*, 12 (135), 1974.

Ünver, Süheyl: "Şumnu'da Türk Hattatları ve Eserleri", *Belleten*, 47 (185), 1983.

Кендерова, Стоянка, Бешевлиев, Боян: *Балканският полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси. Палеографско и историко-географско изследване, част I*, София, НБКМ, 1990.

Недков, Борис: *България и съседните ѝ земи през XII век според "Географията" на Идриси*, София, Наука и изкуство, 1960.

Стайнова, Михаила: *Османските библиотеки в българските земи XV-XIX век. Студии*, София, НБКМ, 1982.